

УДК 378.6(477.51)(066)

Рекомендовано до друку Вченою радою Чернігівського державного інституту права, соціальних технологій та праці 30 червня 2010 р., протокол №11.

ВІСНИК Чернігівського державного інституту права, соціальних технологій та праці (серія Право. Економіка. Соціальна робота. Гуманітарні науки) [Текст]: щоквартальний науковий збірник. – 2010. – №2. – Чернів: Чернігівський державний інститут права, соціальних технологій та праці, 2010. – 366 с.

У журналі подаються матеріали міжнародної науково-практичної конференції “Європейські стандарти опіки над сім’ями та дітьми в Чернігівському регіоні”, висвітлюються актуальні питання трудового права, права соціального забезпечення, економічної теорії, соціології, психології та гуманітарних наук.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто прагне отримати знання з юридичних, економічних, соціологічних, психологічних та гуманітарних наук.

Редакційна колегія

Голова редакційної колегії – ректор інституту, кандидат юридичних наук, доцент **Андрій В.М.**; заступник голови – перший проректор з наукової та навчальної роботи, кандидат юридичних наук, доцент **Сташків Б.І.**; відповідальний секретар – начальник редакційно-видавничого відділу **Ходарченко К.О.**; члени редакційної колегії: **Бондар В.В.**, завідувач кафедри економічної теорії, кандидат економічних наук, доцент; **Вахонєва Т.М.**, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін, кандидат юридичних наук; **Козинець О.Г.**, завідувач кафедри історії та теорії держави і права, конституційного та адміністративного права, кандидат історичних наук; **Зайченко І.В.**, професор кафедри соціальної роботи, доктор педагогічних наук; **Кондович В.Ю.**, завідувач кафедри соціології та психології, кандидат соціологічних наук, доцент; **Кривоконь Н.І.**, завідувач кафедри соціальної роботи, кандидат психологічних наук, доцент; **Остапенко Л.А.**, завідувач кафедри кримінального права та правосуддя, кандидат юридичних наук, доцент; **Прядко Н.А.**, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін, кандидат філософських наук, доцент; **Шумна Л.П.**, завідувач кафедри трудового права та права соціального забезпечення, кандидат юридичних наук, доцент.

Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.
За точність викладених фактів відповідальність несе автор.

Свідоцтво: Серія ЧГ №424-73Р від 16.09.2008 р. © Чернігівський державний інститут права, соціальних технологій та праці, 2010

Матеріали міжнародної науково-практичної конференції

“Європейські стандарти опіки над сім’ями та дітьми в Чернігівському регіоні”

Непоодинокими є випадки порушення майнових та житлових прав неповнолітніх дітей з боку їх законних представників. Контроль органів опіки та піклування за правочинами із житловими приміщеннями, в яких проживають неповнолітні, є соціальною функцією держави для охорони та захисту прав неповнолітніх та певною гарантією дотримання житлових прав дітей.

Проте виникає ряд питань економічного характеру – механізм захисту сум, переказаних на ім'я дитини від інфляції, зростання ринкової вартості нерухомості тощо. Ще одна проблема, яка не вирішена законодавством, полягає у тому, що обов'язок контролювати виконання рішення органу опіки та піклування не покладено на жодний орган. Однак ст. 12 Закону України "Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей" від 02.06.2005р. передбачає персональну відповідальність посадових осіб органів опіки та піклування за захист прав та охоронюваних законом інтересів дітей при наданні згоди на вчинення правочинів щодо належного дітям нерухомого майна.

Отже, доцільно на законодавчому рівні вжити заходів, що направлені на зміну структури та порядку діяльності органів опіки та піклування, чітко визначити права та обов'язки цих органів, принципи їх діяльності, положення про відповідальність. Особливої уваги вимагає регламентація, форма та зміст дозволів на вчинення дій щодо житла і майна неповнолітніх, що не сприяє гарантуванню забезпечення майнових прав дітей при відчуженні нерухомого майна [9].

Проведений аналіз сучасного стану та напрямів розвитку правового регулювання опіки і піклування підтверджує необхідність подальшого дослідження шляхів і методів формування системи законодавства, спрямованих на комплексне здійснення моральної і матеріальної турботи про дітей, а також захист особистих і майнових прав осіб, які в силу тих чи інших причин не можуть ці права здійснювати самостійно. Правове регулювання опіки та піклування вимагає кардинальних змін, назріла нагальна потреба в прийнятті спеціального закону, який би визначав правові, організаційні та фінансові засади функціонування органів опіки та піклування в Україні, адже положення ст. 56 ЦК України передбачають існування такого закону.

Література: 1. Конституція України : [прийнята на V сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 р.] // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №39. – С. 141. 2. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року. 3. Про затвердження Державної програми підтримки сім'ї на період до 2010 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.02.2007 р. № 244 // Офіційний вісник України. – 2007. – №13. – С. 15. 4. Сегедін В. Нагляд у справах неповнолітніх / Сегедін В. // Прокуратура. Людина. Держава. – 2005. – № 3(45). – С.32. 5. Мацегорін О. І. Опіка і піклування як складова захисту цивільних прав / Мацегорін О. І. // Часопис Київського університету права. – 2009. – №1. – С. 143. 6. Пунда О. О. Поняття та проблема захисту особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування

людини: монографія / Пунда О. О. – К., 2004. – С. 312. 7. Сімейне право України: підручник / за ред. Ю. С. Червоного. – К., 2004. – С. 240. 8. Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України / за ред. Є. О. Харитоновна. – Х.: ТОВ "Одісей", 2006. – С. 433. 9. Шевченко Я. М. Проблеми нового Сімейного кодексу України / Шевченко Я. М. // Правова держава. – К., 1997. – Вип. 13. – С. 150.

Волкова Г.Р.,
ст. викладач кафедри трудового
права та права соціального забез-
печення Чернігівського держав-
ного інституту права, соціальних
технологій та праці

БЕЗДОГЛЯДНІСТЬ І БЕЗПРИТУЛЬНІСТЬ ДІТЕЙ: ПРИЧИНИ ТА ПРАВОВІ ЗАСОБИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ

Щодня, ідучи у справах просто на вулиці, в підземному переході або на вокзалах, ми зустрічаємо дітей, які просять нас подати трохи грошей. Іноді хтось зупиняється, дістаючи монету. Але у більшості випадків люди намагаються зробити вигляд, що нікого не бачать. Ми так робимо для того, щоб не зазирнути в очі цих дітей і не побачити в них тих проблем, які змусили їх жебракувати та вести „доволі не дитячий” спосіб життя.

У середині 90-х років у нашій країні виникла серйозна проблема: на вулицях опинилися тисячі дітей, котрі жили у підвалах, каналізаційних люках, навіть у контейнерах для сміття. Так в Україні досить широко почало звучати поняття „діти вулиці”. У державних закладах про них говорять як про безпритульних, соціальних сиріт, позбавлених батьківської опіки.

За визначенням ЮНІСЕФ, „діти вулиці – це неповнолітні, для яких вулиця (в широкому розумінні слова, містить і незайняте житло, і незаселені землі і т. ін.) стала постійним місцем перебування”.

В Україні спостерігається збільшення кількості дітей, позбавлених батьківської піклування. Із 80 тисяч дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківської опіки, лише 7% – біологічні сироти, тобто реально не мають батьків. Решта – діти, котрі стали сиротами при живих батьках. Частина таких дітей іде жити на вулицю, і вулиця стає для них домівкою.

Складне соціально-економічне становище в країні, ослаблення виховної ролі сім'ї загострили проблеми дитячої безпритульності і бездоглядності. Понад 80 тис. сімей з різних причин не виконують виховних функцій стосовно власних дітей. Понад 100 тис. дітей позбавлені батьківського піклування, з них майже 20 тис. потребують притулку. Кількість таких дітей продовжує збільшуватися.

На профілактичному обліку служб у справах дітей [1] перебуває майже 150 тис. дітей, що бродяжать чи жебракують, мають схильність до вчинення правопорушень, вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, алкогольних напоїв тощо. Такі діти часто стають жертвами сексуальних злочинів, залучаються дорослими до протиправної діяльності. Більшість з них опиняються поза сферою сімейних відносин, покинуті батьками або самі покинули сім'ї, які не створили їм нормальних умов для життя та повноцінного розвитку. Мають місце непоодинокі випадки жорстокого поводження з дітьми. Щороку в притулки для неповнолітніх потрапляє від 25 до 30 тис. дітей [2]. Збільшення кількості таких дітей у свою чергу становить загрозу для суспільства.

Реальна ситуація в Україні свідчить, що проблема безпритульних з'явилася не вчора, але за різних умов вона розвивається по-різному. Іноді важко навіть пояснити, що спонукає дітей залишати родину, школу, близьких людей і йти на вулицю. Проте вже сьогодні можна стверджувати, що існує ряд факторів, які, в основному, дозволяють усвідомити, чому все частіше діти обирають такий ненадійний і часто небезпечний спосіб життя. Як відзначається у матеріалах ЮНІСЕФ, феномен вуличних дітей є симптомом надзвичайного соціального й економічного неблагополуччя у країні, а потім і в сім'ї [3].

Багато служб, установ та організацій займаються проблемами „дітей вулиці”, а їх не стає менше. Статистика не може враховувати дітей, які фактично позбавлені батьківського піклування. В долю багатьох суспільство не втрутилося. Про це свідчать кількість бездоглядних дітей. Це і визначає актуальність дослідження, адже проблеми безпритульних дітей потребують негайного вирішення в нашому суспільстві. Бо все ж таки самою незахищеною категорією у будь-якій країні є діти.

До основних причин, що загострюють проблеми дитячої безпритульності та бездоглядності, належать:

- скрутне матеріальне становище сімей з дітьми;
- криза сімейних цінностей, неспроможність сім'ї виконувати виховні функції і, як наслідок, значне зростання кількості дітей, позбавлених батьківського піклування, які потребують притулку (90 відсотків таких дітей втрачають сім'ю не через смерть батьків, а через відмову дорослих піклуватися про долю дитини);
- недосконалість сучасної системи опіки та піклування;
- неспроможність державної системи виховання забезпечити соціальну адаптацію дітей, що перебувають в інтернатах, з урахуванням потреб та умов розвитку суспільства (п'ята частина вихованців у притулках для неповнолітніх – це діти, які щороку втікають із загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування);
- безвідповідальність батьків, що спонукає дітей перетворюватися

Ще один чинник зростання дитячої безпритульності, особливо на Заході України, – це масові виїзди дорослих за кордон на заробітки.

Ще б хотілося звернути увагу на три основні групи причин виникнення безпритульності і безоглядності неповнолітніх, наведених автором Кальченко Л.:

1. Соціально-економічні причини (економічна криза, безробіття батьків, їх виїзд на заробітки до інших регіонів України чи за кордон, надмірна зайнятість батьків на роботі, зубожіння населення, голод, епідемії тощо).
2. Соціально-психологічні (як наслідок соціально-економічних причин, пов'язаних з кризою інституту сім'ї, девальвацією сімейних цінностей, функціональною неспроможністю багатьох родин виховувати власних дітей, педагогічною необізнаністю батьків, збільшенням кількості розлучень, асоціальною поведінкою, алкоголізмом, наркоманією батьків, жорстким ставленням до дітей, фізичними покараннями, сексуальним, емоційним насильством з боку дорослих).
3. Психологічні (пов'язані зі збільшенням кількості дітей, які мають певні вади, яскраво виражені аномалії, риси асоціальної поведінки (генетичний чинник)) [4].

У реальному житті соціально-економічні, соціально-психологічні та психологічні причини безпритульності та бездоглядності міцно пов'язані між собою та доповнюють одна одну.

Проти дитини діють і кризові процеси в середині родини, і соціальна напруга в суспільстві, і шкільні негаразди, і великий криміногенний фон суспільного життя. Інколи важко навіть пояснити, що саме змушує дитину залишати сім'ю, школу, близьких людей та йти з дівки на вулицю. Однак можна впевнено стверджувати, що феномен вуличних дітей є симптомом надзвичайних соціальних і економічних негараздів у країні, а потім у родині. Усе це не може не впливати на долю дитини, якій досить важко зорієнтуватися, знайти себе, важко не тільки досягти обраної мети, але й знайти саму мету. Таким чином, соціальна невлаштованість підштовхує дитину на вулицю.

Психологічні причини безпритульності та бездоглядності цілком пов'язані з соціальними проблемами. І головна психологічна проблема підлітка (дитини) – це проблема непорозуміння, недостатньої любові, уваги, піклування та розуміння в першу чергу з боку дорослих, перш за все, з боку батьків, які у свою чергу зайняті вирішенням фінансових та інших проблем і не приділяють бажаної уваги своїм дітям.

Для дитини, яка виходить у доросле життя, дуже важливо відчувати те, що тебе розуміють, любов та піклування з боку батьків, бо при виникненні важких особистих та життєвих ситуацій, найчастіше лише почуття того, що тебе підтримують, є достатнім, щоб підлітком було прийнято правильне рішення і він зміг би подолати всі ускладнення. У той же час, відчай, викликаний напруженими стосунками в сім'ї, здатен лише підштовхнути

хнути дитину до втечі з дому як до засобу вирішення ситуації, яку вона не в змозі подолати одна.

Ще заслуговує на увагу низка досліджень, проведених в Україні, щодо визначення основних характеристик бездомних та безпритульних дітей:

- більшість дітей вулиці – діти підліткового віку;
- хлопчиків на вулиці більше, ніж дівчаток;
- більшість підлітків виховується у багатодітних сім'ях;
- надто часто діти вулиці проживають у нетипових для України сім'ях: без батьків або тільки без матері чи без батька;
- значна частина дітей вулиці має проблеми з батьками, найближчими

родичами;

- значний вплив на прискорення процесу переходу дитини до статусу „вуличної” має низьке матеріальне становище сім'ї;

- значна частина „дітей вулиці” заробляє гроші самостійно, причому досить часто „робота” дає гарні прибутки, але є асоціальною (крадіжки, жебракування, надання сексуальних послуг тощо);

- діти вулиці часто зазнають експлуатації й насилля з боку ровесників і дорослих на вулиці та вдома;

- діти нерегулярно харчуються, часто голодують;
- діти вулиці вживають алкоголь, наркотики, нюхають клей, палять.

Наведені основні психофізичні характеристики дітей, які формуються в умовах вулиці, майже однотипні і більшість випадків визначаються раннім залученням дитини до жорстоких умов виживання.

На думку деяких демографів, ситуацію з дитячою безпритульністю в Україні може погіршити грошова допомога при народженні дитини. Як приклад, вони беруть досвід деяких зарубіжних країн, мотивуючи, що грошові заохочення матерям призводять до зростання народжуваності, у першу чергу, серед соціальних низів.

Проблема бездомних громадян та безпритульних дітей в Україні деформує соціальне середовище, руйнує фізичне, психічне та духовне здоров'я людей, знижує їх життєву, громадську та творчу активність, погіршує моральний стан, створює соціальну напругу в суспільстві. Більшість дітей, схильних до бродяжництва, ведуть протиправний, здебільшого злочинний спосіб життя. Серед них і ті, які хворі на різні інфекційні захворювання (СНІД, туберкульоз, гепатит тощо), зловживають наркотичними засобами, алкоголем.

Отже, причини дитячої безпритульності та бездоглядності мають різну природу. Проте наслідок є один – позбавлення дитини конституційного права на сімейне виховання і батьківську турботу.

Надання допомоги дітям, які з різних причин залишилися без батьківської опіки, є надзвичайно важливим напрямом соціальної політики держави.

Міжнародна декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей, яка прийнята на Всесвітній зустрічі на вищому рівні в інтересе-

сах дітей, що відбулася в Організації Об'єднаних Націй у м. Нью-Йорку 30 вересня 1990 року, проголошує пріоритетність проблем дитини у суспільстві. Таке рішення представників усього світу – керівників 190 держав, у тому числі й України, зобов'язало „...полегшити скрутний стан мільйонів дітей, які проживають в особливо важких умовах, таких, як... сироти та бездоглядні діти, діти робітників-мігрантів і жертви стихійних лих та катастроф, викликаних діяльністю людини, діти-інваліди та діти, які піддалися жорстокому поводженню, що проживають у несприятливих соціальних умовах і підлягають експлуатації...” [5]. Ратифікувавши Конвенцію ООН про права дитини, Україна взяла на себе зобов'язання вжити необхідних законодавчих, адміністративних та просвітницьких заходів щодо забезпечення прав та інтересів дітей.

Сьогодні у нашій державі законодавче вирішення захисту прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківської опіки, базується на положеннях статті 52 Конституції України: „...утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківської опіки, покладається на державу” [6].

Базові положення щодо влаштування дітей, котрі з певних причин не можуть виховуватися у власній родині (смерть батьків, позбавлення батьківських прав чи засудження батьків, асоціальні умови виховання в рідній родині і т.п.), викладені в Сімейному кодексі України.

Законодавчим документом, що містить основні положення щодо захисту прав дітей, є Закон України „Про охорону дитинства” від 26 квітня 2001 р. Законом визначені основні положення щодо створення і забезпечення оптимальних умов для розвитку дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківської опіки. Зокрема, безпритульні діти влаштовуються тимчасово до притулків для неповнолітніх, у яких створюються умови для соціальної адаптації, ведеться підготовка до повернення у рідні сім'ї або до передачі під опіку (піклування).

Основним нормативним актом у роботі з безпритульними дітьми на сьогоднішній день є Закон України від 2 червня 2005 року „Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей”, який набрав чинності з 1 січня 2006 року. Цей Закон визначає загальні засади соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей, забезпечує правове регулювання відносин у суспільстві, які спрямовані на реалізацію бездомними громадянами і безпритульними дітьми прав і свобод, передбачених Конституцією України та чинним законодавством, створює умови для діяльності громадських та благодійних організацій, що працюють у сфері соціального захисту населення.

Відповідно до Закону, безпритульними дітьми є діти, які були вимушені залишити або самі залишили сім'ю чи дитячі заклади, де вони виховувались, і не мають певного місця проживання.

У ст. 2 цього Закону дано визначення терміну „реінтеграція безпритульних дітей” (система заходів, що спрямована на повернення безпритульних

дітей до самостійного повноцінного життя), „заклади для безпритульних дітей” (соціальні заклади, діяльність яких спрямована на допомогу безпритульним дітям, їх підтримку та реінтеграцію) [7].

З метою соціально-правового захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, та застосування ефективних форм їх соціальної підтримки Кабінет Міністрів України затвердив Державну програму подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006-2010 роки. Мета цієї Програми полягає у подоланні дитячої безпритульності і бездоглядності, запобіганні сирітству, створенні умов для всебічного розвитку та виховання дітей. Основними завданнями Програми є:

- розроблення та запровадження ефективних форм роботи з профілактики дитячої безпритульності і бездоглядності, виявлення на ранній стадії сімей, які неспроможні або не бажають виконувати виховні функції, та забезпечення захисту прав дітей, які виховуються в таких сім'ях;

- застосування ефективних форм соціальної підтримки дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах;

- створення єдиного електронного банку даних про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з наступним впровадженням системи їх обліку;

- запровадження ефективних форм і методів роботи з дітьми, які перебувають у закладах соціального захисту;

- завершення роботи з формування мережі закладів соціального захисту дітей та удосконалення їх діяльності;

- забезпечення підготовки та перепідготовки фахівців закладів соціального захисту дітей [8].

На думку Сташківа Б.І., на виконання Державної програми виділяється мало коштів. В основному фінансування покладається на місцеві бюджети, які не спроможні виділити достатню кількість грошей. Основна мета – забрати безпритульних дітей з вулиці практично не закладена у саму програму. Вказана Державна програма вимагає перегляду і суттєвого оновлення [9].

Таким чином, вирішення проблеми дитячої безпритульності в Україні є головним обов'язком держави, основними напрямками правової політики якої мають стати подальше реформування системи нормативно-правового забезпечення захисту цієї категорії суспільства та значне підвищення рівня правової освіти і правового виховання дітей і молоді, що стане запорукою позитивних зрушень у цій сфері в найближчому майбутньому.

Література: 1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо органів і служб у справах „неповнолітніх” та спеціальних установ для неповнолітніх слово неповнолітніх замінено у всіх відмінках на слово „діти”: Закон України від 7 лютого 2007 року №609 // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – №15. – Ст. 194. 2. Про схвалення Концепції Державної програми подолання державної безпритульності і бездоглядності на 2007-2010 роки: затв. розпорядженням Кабіне-

ту Міністрів України від 7 грудня 2005 року №503 –р. 3. Діти вулиці: хто вони і як їм допомогти /упорядник: О. Главник, Н. Комарова. – К.: Главник, 2006. – С.9. 4. Кальченко Л. Тема профілактики дитячої бездоглядності та безпритульності в соціальній рекламі /Кальченко Л. // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2006. – №4. – С.16-20. 5. Соціальна робота: технологічний аспект: навчальний посібник / за ред. проф. А. Й. Капської. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – С. 352. 6. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. 7. Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей: Закон України від 2 червня 2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – №26. – Ст. 354. 8. Про затвердження Державної програми подолання дитячої безпритульності та бездоглядності на 2006-2010 роки: Постанова Кабінету Міністрів України №623 від 11 травня 2006 р. 9. Сташків Б. І. Реінтеграція безпритульних дітей: зміст та правове регулювання / Сташків Б. І. // Теоретичні та практичні проблеми трудового права та права соціального забезпечення: збірник матеріалів науково-практичного семінару / за ред. к.ю.н., доцента Шумної Л. П. – Чернігів: КП „Чернігівські береги”, 2007. – 68 с.

Громова В.П., асистент кафедри трудового права та права соціального забезпечення Чернігівського державного інституту права, соціальних технологій та праці

РОДИНАМ З ДІТЬМИ – ОПІКУ ДЕРЖАВИ

Нині більша частина сімей у нашій державі, які отримують соціальну допомогу, є багатодітними. І торік таку допомогу було призначено 252 тисячам родин, що проживають в Україні [8].

Відповідно до ст. 1 Закону України “Про охорону дитинства”, багатодітною вважається сім'я, яка складається з батьків (або одного з батьків) і трьох та більше дітей [2].

Законодавством України для цієї категорії сімей встановлено низку пільг та допомог, що поширюються на багатодітні сім'ї незалежно від кількості дітей у сім'ї.

Законом України “Про державну допомогу сім'ям з дітьми” встановлено гарантований державою рівень матеріальної підтримки сімей з дітьми шляхом надання державної грошової допомоги з урахуванням складу сім'ї, її доходів та віку дітей [3].

Відповідно до Закону України “Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям” надається грошова допомога найменш соціально захищеним сім'ям, а саме тим, які мають середньомісячний сукупний дохід, нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї.

© Громова В.П.